

Maria Narbutt, Teresa Winek

"Kultura literacka ośrodków prowincjonalnych Królestwa Polskiego w latach 1864-1905"

Biuletyn Polonistyczny 27/3-4 (93-94), 95-101

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

"Kultura literacka ośrodków prowincjonalnych Królestwa Polskiego w latach 1864-1905"

W dniach 18 i 19 maja 1984 r. odbyła się w Płocku sesja zorganizowana przez Towarzystwo Naukowe Płockie i Zespół do Badań nad Życiem Literackim Królestwa Polskiego (działający w ramach tematu węzłowego "Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja", pod kier. doc. dra hab. S. Frybessa przy ILP UW). W sesji wzięło udział ponad 30 osób reprezentujących różne ośrodki i instytucje naukowe zajmujące się problematyką kultury literackiej. Obecne były też osoby wytypowane przez oddziały Polskiego Towarzystwa Historycznego i Ośrodki Doskonalenia Nauczycieli.

Obrady poprzedziło otwarcie wystawy (wg scenariusza dr B. Konarskiej-Pabiniak), przedstawiającej życie kulturalne Płocka w drugiej połowie XIX w., oraz zwiedzanie ekspozycji XIX-wiecznych zbiorów Biblioteki im. Zielińskich.

Sesja miała kilka celów: konfrontację badań nad życiem kulturalno-literackim prowincji prowadzonych przez historyków i historyków literatury; zaplanowanie dalszych prac w tym zakresie; wskazanie miejsc i tematów nie objętych dotychczas penetracją badawczą. Była też kolejnym etapem dyskusji nad założeniami metodologicznymi takich badań. Podjęto również dyskusję nad koncepcją projektowanego wydawnictwa "Encyklopedia kultury literackiej ośrodków pozawarszawskich Królestwa Polskiego w XIX wieku".

Wprowadzeniem w problematykę życia literackiego okresu stał się referat historyka dra A. S z w a r c a (UW), omawiający czynniki kształtujące aktywność społeczną i kulturalną inteligencji prowincjonalnej w Królestwie Polskim po powstaniu

styczniowym. Referent scharakteryzował polityczną i ekonomiczną sytuację Królestwa oraz panujące w nim stosunki społeczne, wskazując równocześnie na - wynikającą z faktu pozbawienia narodu własnej państwowości - przewagę elementów hamujących rozwój kultury nad jej stymulatorami. Referent - obejmując pojęciem aktywności kulturalnej wszelką działalność wyrażającą się w tworzeniu instytucji i stowarzyszeń o charakterze społeczno-kulturalnym, a także w sprawowaniu mecenatu nad życiem kulturalnym regionu i realizowanie inicjatyw ośrodka centralnego - przedstawił próby przezwyciężania przez inteligencję ogólnospołecznego marazmu spowodowanego klęską powstania.

Zjawisko społeczno-kulturalnej aktywności inteligencji ukazał, w mikroskali prowincjonalnego miasta, doc. dr hab. E. P o l a n o w s k i (WSP Częstochowa) w referacie poświęconym kształtowaniu się środowiska literackiego Kalisza. Kalisz potraktowany został jako ośrodek modelowy; referent ukazał specyfikę warunków rozwoju kultury na prowincji, wynikającą z nieprofesjonalnego charakteru życia literackiego. Zwrócił również uwagę na głębokie związki pisarstwa prowincjonalnych literatów z folklorem i twórczością dla ludu, a także na udział środowiska ziemiańskiego w rozwoju kultury, podkreślając rolę stowarzyszeń społecznych i filantropijnych.

Zbliżonej problematyki dotyczył również referat dr B. K o n a r s k i e j - P a b i n i a k (TNP) na temat życia literackiego Płocka. Referat ten - podobnie jak inne, dotyczące ośrodków prowincjonalnych - wskazywał na ścisły związek życia literackiego i działań społeczno-kulturalnych. Związek ten determinowany był koniecznością konspirowania życia kulturalnego inicjatywami o charakterze społeczno-filantropijnym. Charakterystyczną cechą życia literackiego Płocka była tendencja do

włączania się w życie kulturalne kraju przez podejmowanie inicjatyw i inspiracji płynących z Warszawy i innych większych ośrodków (szczególna rola przypada tu działającemu w Dreźnie J.I. Kraszewskiemu, z którym przedstawiciele środowiska płockiego utrzymywali kontakty korespondencyjne).

Stan badań nad życiem literackim Łodzi i regionu przedstawili w swoim wystąpieniu dr B. G o ł ę b i o w s k a (UŁ) i dr J. T y n e c k i (UŁ), ukazując równocześnie trudności, z jakimi spotyka się badacz życia literackiego prowincji. Wynikają one m.in. z braku bibliografii retrospektywnej i z braku centralnego katalogu czasopism prowincjonalnych. Trudności w badaniach nad życiem kulturalnym Łodzi wynikają wreszcie ze specyfiki ośrodka, w którym dynamiczny rozwój industrializacji i urbanizacji powodował powstawanie kultury o cechach pluralistycznych. Problemy grup mniejszościowych oraz zróżnicowanie kulturalne w obrębie tego miasta wymagają szczegółowego przebadania, jako zjawisko interesujące zarówno socjologów, jak i badaczy kultur.

Na pluralizm kulturowy charakterystyczny dla wielu ośrodków Królestwa Polskiego zwróciła uwagę w swym referacie również dr B. N o w o r o l s k a (F-UW). Omawiając życie literackie Suwałk - ośrodka młodego, zawdzięczającego swój rozwój awansowi, jaki mu przyniosły zmiany w strukturze administracyjnej Rosji - zwróciła uwagę na znaczącą obecność w nim kultury litewskiej. W referacie znalazły się również spostrzeżenia dotyczące ruchu wydawniczego i kolportażu literatury z pozostałych zaborów.

Problemy związane z życiem kulturalnym Kielc naszkicowała w referacie o "Pamiętniku Kieleckim" mgr H. Ł u s z c z o w a, omawiając etnograficzną i literacką problematykę poruszaną na

łamacz tego periodyku.

x x x

Obok referatów ukazujących życie literackie w badanych ośrodkach prowincjonalnych, zaprezentowano na sesji płońskiej prace dotyczące problematyki ogólniejszej.

Doc. dr hab. S. F r y b e s (UW) w referacie "Geografia literacka a historia literatury" przedstawił wkład różnych miast Polski w tworzenie kultury ogólnonarodowej, po powstaniu styczniowym. Zwrócił uwagę na specyfikę kultury tej epoki, polegającą na jej policentrycznym charakterze, podkreślając odmienność typów kultury literackiej, występującej w poszczególnych ośrodkach. Jedną z tez referatu było przeciwstawienie się tradycyjnie powtarzającemu przekonaniu o dominującej roli pozytywistycznej Warszawy w kształtowaniu literackiej kultury epoki. Przekonanie to jest reliktem "pozytywistycznej" hierarchii wartości, stworzonej przede wszystkim przez Piotra Chmielowskiego i znajdującej odbicie w kolejnych ujęciach syntetycznych i podęcznikach. Pomniejsza to rolę, stojącej na europejskim poziomie, kultury Galicji, reprezentowanej przez takie nazwiska, jak Koźmian, Tarnowski, Szujski, Klaczko czy Tretiak, oraz kultury literackiej tworzonej w ośrodkach emigracyjnych, zwłaszcza w Dreźnie i Petersburgu. Dla uzyskania pełnego obrazu literatury i kultury literackiej epoki trzeba przebadać źródłowo inspirującą rolę tych ośrodków.

Prowincja, widziana oczyma współpracowników "Tygodnika Ilustrowanego" za redakcji Jenikego, była tematem referatu dr E. I h n a t o w i c z (UW). Obraz prowincji, prezentowany na łamach tego poczytnego pisma, wypływał z przyjętej przez tygodnik idei integracji konspiracyjnej, prowadzącej do niwelowania różnic i dysonansów między centrum a prowincją i akcentowania

narodowej, niezależnej od uwarunkowań geograficznych, wspólnoty. Dlatego też prowincję ukazywano jako miejsce, gdzie w przeszłości dokonały się doniosłe dla narodu wydarzenia historyczne i gdzie aktualnie podejmowane są inicjatywy ważne dla całego społeczeństwa.

Próba odpowiedzi na pytanie o odzew, jaki budziły w prasie prowincjonalnej idee i tendencje charakterystyczne dla centrum kulturalnego (Warszawy) był referat dr E. G a w o r s k i e j - P a c z o s k i e j (UW) o krytyce literackiej tych czasopism. Krytyka prowincjonalna, odmienna od krytyki warszawskiej, selektywnie adaptowała do potrzeb miejscowego odbiorcy jedynie niektóre hasła i elementy ówczesnych programów estetycznych. Posługiwała się językiem typowym dla krytyki postromantycznej, przyjmując jako kryterium oceny utworu jego oddziaływanie na czytelników, starając się pośredniczyć między dziełem literackim a odbiorcą w sposób, który umożliwiłby uaktualniające odczytanie utworu. Stworzyła odmienną od krytyki literackiej Warszawy hierarchię wartości literackich, co implikowało nieistnienie w recenzjach prasy prowincjonalnej dzieł pełnego realizmu.

x x x

Trzeci nurt, który można wyróżnić w wygłoszonych na sesji płońskiej referatach, stanowi problematyka związana z wydawnictwami dotyczącymi życia kulturalnego. W swym ponownym wystąpieniu doc. dr hab. E. P o l a n o w s k i przedstawił zarys koncepcji "Encyklopedii kultury literackiej ośrodków pozawarszawskich Królestwa Polskiego w latach 1864-1905". Omówił istniejące publikacje o podobnym profilu, scharakteryzował również projektowany typ haseł (osobowe i ogólne) oraz ich ewentualny układ i zawartość.

Dla przebiegu sesji doniosłe znaczenie miał referat ("O pracach nad »Encyklopedią kultury polskiej«") oraz głos w dyskusji prof. S. Żółkiewskiego (IBL), który zwrócił uwagę na fakt, że kultura literacka jest częścią kultury ogólnej i podkreślił konieczność wypracowania odpowiedniej metodologii i sposobu mówienia o kulturze literackiej, który - uwzględniając zdobycze semiotyki - traktowałby zjawiska literackie na tej samej płaszczyźnie, co inne fenomeny kulturowe. Omawiając projekt "Encyklopedii kultury polskiej" uosunkował się do propozycji E. Polańskiego, wskazując na zawarty w niej model instytucjonalnego charakteru kultury, mało adekwatny do kultury II połowy XIX wieku. S. Żółkiewski zaproponował zwrócenie większej uwagi na problem recepcji i uczestnictwa w kulturze poszczególnych warstw społecznych oraz na zróżnicowanie ideologiczne środowisk czynnych kulturalnie, zwłaszcza inteligencji.

Referat mgr A. S u c h a r s k i e j (Bydgoskie TN) przedstawił warszawski epizod w biografii i twórczości Stanisława Przybyszewskiego.

Problemy i wątpliwości zasygnalizowane w referatach, zostały podjęte w dyskusji, którą zainaugurował S. Frybes, podkreślając faktograficzny charakter niektórych referatów i formułując pytania dotyczące motywacji ideowych działań ludzi uczestniczących w życiu literackim. Podobny problem zasygnalizował prof. Żółkiewski. Doc. Frybes postulował też potrzebę prowadzenia badań nad kulturą mniejszości narodowych oraz zbadania wpływu inspiracji płynących z centrów kulturalnych na kulturę prowincjonalną. Do propozycji tych nawiązał dr Tynecki, wskazując na potrzebę przełamania pewnych oporów przed podejmowaniem problematyki kultur mniejszości narodowych. Szczególnie istotne jest to w przypadku życia kulturalnego Łodzi, będącej konglome-

ratem kultury polskiej, niemieckiej i żydowskiej. Dyskutant zwrócił także uwagę na małą niekiedy interakcję wspomnianych kultur, rozwijających się w sposób izolowany. Dr Szwarc, odpowiadając na pytania o rolę inteligencji w kształtowaniu życia kulturalnego Królestwa, podkreślił współdziałanie jednostek o różnych orientacjach ideowych, świadczące o integracji społecznej. Dr Gaworska postulowała potrzebę zmiany stosunku do badań nad życiem literackim prowincji. Podkreśliła, że stosowany dotychczas wzorzec oceniania prowincji należy poszerzyć pytaniem o wartości, które prowincja miała do zaoferowania życiu kulturalnemu całego narodu, a które wynikały m.in. z jej mniejszej dezintegracji społecznej.

W dyskusji uczestniczył także ks. prof. dr Michał Grzybowski (Muzeum Diecezjalne w Płocku). Omawiając doniosłą rolę Kościoła w rozwoju życia kulturalnego prowincji, podkreślił bibliofilską i popularyzatorską działalność księży w dziedzinie upowszechniania kultury literackiej wśród ludu.

Mgr Maria Narbutt

Mgr Teresa Winek